

KARİKATÜR TARİHİMİZDE ÖNEMLİ BİR DÖNEMEÇ: MARKO PAŞA GAZETESİ

M.Bilal ARIK*

Abstract

Humor newspaper "Marko Paşa" has an important place in Turkish humor, due to the social opposition it exhibited especially between the years 1946 and 1950. The newspaper which started it's publication on November 26, 1946 has covered many "untouchable" and "unrealizable" subjects of that period with courage and has gained a well deserved reputation in our humor tradition. The magazine which uses humor as a means of struggle has ended prolonged period of silence and scare against the rule. The newspaper has supported pluralism and democracy and has not compromised with the rule for its own interests, has ever been seriously harmed because of its opposition.

.....

*Araş.Gör.Dr., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü.

Giriş

Markopaşa Mizah Gazetesi, özellikle 1946 ile 1950 yılları arasında yaptığı toplumsal muhalefet ile, Türk mizahında önemli bir yeri vardır. 25 Kasım 1946 yılında yayına başlayan Gazete, o dönemdeki “dokunulamaz” ve “yapılamaz” birçok konuda cesaretle yayın yapmış ve mizah geleneğimizde, haklı olarak, saygın bir üne sahip olmuştur.

Türkiye’de mizah tarihi, iktidar ile mizahçıların mücadelesi olarak tanımlamak mümkündür. Nasrettin Hoca’dan, Keloğlan’a, Nef’i den Şair Eşref’e kadar bir çok mizahçının hayatı ve eserlerinde, otorite ile halkın mücadelesi gözlemlenmektedir.. Marko Paşa Gazetesi de toplumsal eleştiriyi zor zamanda dile getirmesiyle mizah tarihimizde önemli bir köşe taşıdır.

Bu çalışmada öncelikle, Türkiye’de karikatürün ortaya çıkış koşulları ve 1946 yılına kadarki dönemdeki etkinliği kapsamında tartışılacaktır. Ardından 1945-1950 yılları arasındaki toplumsal hayat, “bağlam” ekseninde ele alınacak ve Marko Paşa Gazetesi’nin önemi vurgulanacaktır.

Karikatürün Ortaya Çıkış Koşulları:

Karikatürün tarihi Türkiye’de Batı’dakine benzer bir gelişim göstermektedir. Basımevinin kurulmasından bir süre sonra yayınlanmaya başlayan gazete ve dergiler zamanla örnek aldıkları Batı gazeteleri ve dergileri gibi resimler basmışlardır. Fotoğrafın olmadığı dönemlerde elle yapılan bu çizimlerin kullanılmaya başlanması, onun doğal uzantısı olan çizgiyle mizaha yol açmıştır. Bir süre sonra da karikatür, toplumsal ve özellikle de siyasal eleştirisi

amacıyla kullanılabilir bir etkili bir araç olarak varlığını sürdürmüştür.

Türkiye'de karikatürün tarihi, Türkiye tarihiyle tamamen paralellik göstermektedir. Özellikle geçiş dönemlerinde ve siyasal çalkantıların fazlaştığı yıllarda, karikatür bir mücadele aracı olarak ön plana çıkmıştır.

Bugünkü biçimiyle karikatür Batı etkisi altındaki sanatlardan sayılmaktadır. Gene de bu sanatlardan ülkemize en az yabancı olan bir sanat türüdür karikatür. Çizgiye dayanan anlatımı, minyatürden çarşı ressamınının yapıtlarına kadar uzanan bir çizim geleneğine dayanmaktadır. Biçimlerdeki abartma, Karagöz oyunu figürlerini anımsatmaktadır. Alay-hiciv-yergi bileşeni ise Türk mizah geleneğinden beslenmektedir. ¹

Geleneğinde böylesine derin bir mizahi birikimi olan Osmanlı'ya karikatür, doğuşundan ancak 250 yıl sonra gelmiştir. Halkın yazılı kültürün uzağında olması bunun en önemli sebebidir. Ayrıca Batı'ya kapalı oluşumuzun ve sanatçıların o zaman sarayın himayesinde bulunması, karikatür gibi muhalif bir sanatın doğuşunu geciktirmiştir. Karikatür bizde baskının neticesinde doğan, hayat bulan bir sanat dalı olmaktan çok, basımevinin gelişimine paralel olarak, şartların oluşmasıyla birlikte kendi kendine gelişen bir sanat dalı olmuştur. O günkü şartlarda karikatür, mücadeleciler ve muhalif bir kimlik sergilemekten uzaktır.

1 "Ana Britanica Ansiklopedisi", Ana Yayıncılık, s.189

Osmanlı Döneminde Karikatür

Karikatür Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkmıştır. Sözlü mizah bu dönemde resimli mizaha dönüşmüştür. İlk Türk Karikatürü olarak çeşitli kaynaklarda gösterilen ve Garabet Petrosyan isimli bir muhbir olduğu ileri sürülen² "Eşek Kulaklı Tasvir"den önce Terraki'de ve İstanbul Gazetesi'nde karikatürler görülmektedir. Terraki, haftada iki kez yayınladığı "Terraki Eğlencesi" isimli ekiyle, sayfa ekleme yoluyla da olsa, basın tarihimizde karikatüre yer veren ilk gazetedir.³ Teodar Kasap tarafından Kasım 1870'de çıkartılan Diyojen ise bağımsız olarak yayınlanan ilk mizah gazetesidir.

Meşrutiyet'e doğru ilk evrede Ermeni ve Rum yurttaşlar basılı mizaha bir anlamda öncülük yapmıştır. Bunun en önemli sebebi, Paris'le daha erken ilişki kuran Türkiye'deki Fransız Kolejlerinde ikinci dil olarak Fransızca'yı çok iyi öğrenen Ermeni ve Rum kolonisi halkının, baskı, matbaa ve klişe konusunda uzmanlaşmalarıdır. İyice varlıklı olan bu koloniler aynı zamanda politik, ekonomik ve ticari nedenlerden ötürü Meşrutiyet'i istemektedirler.⁴

Karikatürün Osmanlı'ya ilk girdiği yıllarda, Padişahın mutlak iradesine ancak karikatür yoluyla karşı çıkılabiliyordu. Osmanlı için mizah, hem halkın hem de muhalefetin sesiydi. Çünkü saraya ne

²Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 1*, Adam Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 47

³Dündar Akunal, "Mizah Dergiciliğimiz", *Hürriyet Gösteri Dergisi*, Mart 1985

⁴Ferit Öngören, "Türk Mizah ve Karikatürü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, c.5, s.1446

halkı ne de muhalefeti sokmak olanaklıydı.⁵ Böyle anlamlı bir misyonu yüklenen karikatür zamanla muhaliflik anlamında gelişmiş, bu yüzden tüm iktidarları rahatsız etmiş, onların istedikleri şekilde hükmetme haklarını tehdit etmiştir. Aynı zamanda üstü kapalı olarak yaptığı siyasal eleştiriler, saray tarafından -mizahla yüklü oldukları için- kabul edilebilir bir niteliğe bürünmekte, böylelikle mizahla seslerini duyurabilen bu eleştiriler toplumda hoşgörünün yayılmasına neden olmaktaydı. Doğuş günlerinde bile bu derece önem kazanan karikatür Osmanlı toplumu için çok etkili ve eğitici fonksiyonları bünyesinde taşımaktadır:

"Şöyle ki, gelenekçi Osmanlı toplumunda geniş halk kesimleri yazılı kültürün adeta dışında kalmışlardı. Yazılı kültür de sadece okur yazar niteliğindeki "kalem efendileri"ne terkedilmiş bir alandı. Osmanlıca'nın günlük halkın söyleminde, bambaşka seçkin bir dili oluşturması, halkı kaçınılmaz olarak yazı kültürünün dışında tutmuştu. Karikatür, bir bakıma yazı kültürünün dışındaki halka, doğrudan çizgilere bakarak verilen bildiriye anlama, kavrama olanağı sağlıyordu. Değiş yerindeyse, Osmanlı toplumu için karikatür, günümüzde televizyonunun üstlendiği işleve yakın bir işlev üstleniyordu.

Ayrıca meddahlık ve tuluatın içindeki keskin ve sivri dilli bir mizahı çizgiyle süslemesi, karikatürün büsbütün öne çıkmasını sağlıyordu. Çünkü bir yazarın, bir-iki sütunda ve sayısız edebiyat yaparak anlattığı konuyu, karikatürcü gayet yalın, elle tutulurcasına açık seçik ortaya koyuyordu. Karikatürün okuma kültürü dışındaki

5 Emre Kongar, *Kültür ve İletişim*, Say Yayınevi, İstanbul, 1986, s.66

geniş yığınlarla böylesine doğrudan bir iletişim kurabilmesi, onun İstibdat Döneminde 30 yıl boyunca kesinkes yasaklanmasının da ana nedenini oluşturuyordu." 6

Tanzimat, İstibdat ve Meşrutiyet döneminde karikatür ile siyasi iktidarın arası hep mesafeli olmuştur. Siyasi fraksiyonlar, iktidara gelinceye kadar mizaha destek veriyor ama iktidar olduklarında mizahı uslu bir çocuk gibi bir köşeye çekilmeye zorluyorlardı. İktidarların mizaha yönelik baskı ve sansürü çeşitli boyutlarda varolabiliyor mizahçılar, kimi zaman direniyor, kimi zamansa en kolay yolu, iktidara hoş görünmeyi kendilerine amaç ediniyorlardı. 7

Cumhuriyet Dönemi (1923 -1945)

Cumhuriyet'in ilanıyla başlayan Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yılları karikatür sanatı açısından durgun geçmişse de özellikle 1928'de yeni Türk alfabesinin benimsenmesiyle basının canlılık kazanması karikatürü de olumlu etkilemiştir. Türk karikatürünün en önemli isimleri bu dönemde ortaya çıkmıştır. Karikatürün gazetelere yerleşmesi, ilk çizgi romanın yapılması, karikatür

6 Ali Gevgiilli ile yapılan görüşme, İstanbul, Ocak 1997

7 Osmanlı döneminde mizahçıların iktidarlara mücadelesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için; Turgut Çeviker, **Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 1**, Adam Yayınevi, İstanbul, 1986, Ferit Öngören, "Türk Mizah ve Karikatürü", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, c.5, Tan Oral, "Türk Karikatürünün Yüz Yıllık Tarihine Kısa Bir Bakış", **Yansımalar Dergisi**, Sayı: 33, 34, 35, 1974, Ferruh Doğan, "Her Yönüyle Türk Karikatürü - Önsöz", **Hürriyet Gösteri Dergisi**, Eylül 1983, Konur Ertop, "Tanzimattan Sonra Gülmece Topluma Karşı Sorumluluğunun Bilincinde Bir Tür Olarak Gelişti", **Milliyet Sanat Dergisi**, 27.05.1979, Tan Oral, "13 Kitaplık Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü'nü Hazırlayan Turgut Çeviker ile Konuşma", **Cumhuriyet Kitap Dergisi**, Sayı: 194, M. Bilal Arık, **Değişen Toplum Değişen Karikatür**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1998

albümlerinin basılması, karikatür sergilerinin açılması, ilk çizgi film denemeleri yaklaşık İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna değin süren bu dönemde, gerçekleşmiştir. Bu dönemde Cemal Nadir, Ramiz Gökçe, Ratip Tahir Burak, Necmi Rıza, Kozma Togo, Salih Erimez ve Orhan Ural gibi önemli karikatürcüler ortaya çıkmışsa da, muhaliflik anlamında ciddi bir çıkışa rastlanmamaktadır.

Cumhuriyet Dönemi mizahı, Marko Paşa olayına kadar uzun bir durgunluk sürecidir. Mizahçılar da halkla birlikte yeni kurulan Cumhuriyetin yapıcılık savaşına katılmışlar ve reformların mutlaka başarıya ulaşacağı düşüncesiyle, hep umutlu olmuşlar ve mizahın iğnesini siyasetçilere pek batırmamışlar, batırmaya da pek cesaret edememişlerdir. Dönemin koşulları gerçek mizahın yapılmasını engellemekte ve karikatürün özgürlük alanının daraltmaktaydı, ta ki Mim Uykusuz'a kadar.

1938 yılında Atatürk'ün ölümü ile CHP'de İnönü Dönemi başlamıştır. İnönü, partiye eşraf kesimini alarak parti içinde tek adam olmuştur. Partiyi daha muhafazakar bir temele oturduğu bu dönemde mizahçıların işi daha da zorlaşmıştır. Hiciv, taşlama hemen hemen durmuş gibidir. Karikatürcüler politik konuları iyice bırakırlar. Ölçülü bir belediye karikatürleri çizimi sürmektedir. Gerçekte İsmet İnönü mizaha, mizahçıya baskı yapmayı düşünmemiştir; yasalarda ve uygulamalarda baskı örnekleri görülmez. Yalnızca büyük bir disiplin söz konusudur. Partinin köşebaşlarını ele geçiren eşraf ve İstanbul'un Meşrutiyet kalıntıları, hoşgörüden uzak bir hava yaratmasını bilmişlerdir. Şöyle de diyebiliriz: Tek Parti yıllarında öyle sindirici bir ortam söz konusudur

ki, mizahçılar bir baskıya uğrayacak çıkış ve dikilişleri düşünememektedirler bile.⁸

Tek Parti döneminde demokrasi ve özgürlük gibi kavramlar mizahçıları pek ilgilendirmemiştir. Suya sabuna dokunmayan konularda mizah yapılmıştır. O dönemin karikatüründe bir coşku ve bir enerji yoksunluğu gözlemlenmektedir.

Sosyal bilimlerde hiçbir olguyu bağlamından bağımsız düşünülemez. Dönemin toplumsal koşulları, Marko Paşa'nın mizah tarihimizdeki önemini daha da belirlemektedir. Çünkü herkes susarken, Marko Paşa susmamaktadır. Marko Paşa 1946 yılında yayına başlamıştır ve bu dönem ülkenin siyasi tarihi açısından çalkantılı ve halk açısından sıkıntılı bir dönemdir.

1945-1950 Yıllarında Türkiye'de Toplumsal Hayat:

Türkiye tarihinde "Çok Partili Demokrasiye Geçiş Dönemi" olarak tanımlanan bu dönemin öncesinde ülkenin toplumsal ve siyasal görüntüsünde şu veriler göze çarpmaktadır. Cumhuriyeti kuran kadrolarında birbiri ardına gelen reformlara rağmen geniş kitlelerin kayıtsızlığını aşamadığı için hayal kırıklığına uğramış radikalizmin etkileri görülür. Devlet toplum pahasına güçlenmiş, muhalefet engellenmiş ve tek merkezden Cumhuriyet ideolojisinin öncelikle eğitim kurumları ve basın yoluyla topluma iletilmiştir. Böylece kurumlaşan merkezi yapı, kitleleri dışlamakta ve denetim altına sokmaktadır. Bu konsolidasyon içinde kır ve kent hayatında farklılıklar fazlaşır. Yenilikler şehirlerde daha rahat benimsenir ve

8 Ferit Öngören, *a.g.e.*, s. 1433

zamanla alışkanlık haline gelirken, kırsal kesimde geleneksellik ilkeleri sürmektedir. Bu, kırsal kesimde bürokrasinin mahfel dönemidir. Asker-sivil bürokrasi, sanki bir sömürge'deki kolonlar gibi, kendi yarı-Batılı hayatlarını mahfellerinde yaşarken, çevrede oldukça kötü koşullarda yaşayan kitleler hayatlarına bildikleri ölçülere göre düzen vermektedir. Jakoben-bürokrat kadrolarda idealizm azalmış, buna karşılık devleti güçlendirme tedbirleri halkın hayat koşullarını zorlamıştır. İçerideki bu süregiden sıkıntılara bir de İkinci Dünya Savaşı'nın yükü ve yoksullukları eklenince, bürokrasi ve bir kesim burjuvazi dışında, halk arasında hoşnutsuzluk alabildiğince artmıştır.⁹

Savaş ekonomisi bir yandan zenginler yaratırken, öte yandan da işçi, küçük üretici, memur vb. yığınların alabildiğine yoksullaşmasına neden olmuştu. Ücretler ile fiyatlar arasındaki uçurum fiyatlar lehine her geçen gün büyüyordu. Zorunlu tüketim mallarının vesikaya bağlanması yanısıra, işçi, memur ve küçük üreticiler büyük vergi yükü altında ezilmekteydiler. Ekonomik zorluklar, yoksullaşma sürüp giderken, merkezi otoritenin kolluk kuvvetleri kanalıyla yaptığı baskı da artmaktaydı. Bu baskı özellikle kırsal alanda kendini gösteriyordu. Jandarma zulmü, o dönemin adeta "alemet-i farika"sı olmuştu. Görüldüğü gibi, savaş bir yandan mevcut gelir dağılımını o döneme kadar görülmeyen oranda bozmuş, yığınları yoksullaştırmış, bu arada tek parti yönetiminin çeşitli baskılarıyla yaşam tahammül edilemez hale gelmişti. Bu koşulların doğal sonucu ise, sessiz, düzeyden

⁹ Murat Belge, "Türkiye'de Günlük Hayat", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, S.846, C.3

görülme, ama gittikçe güçlenen bir toplumsal muhalefetin doğmasıdır. Bu toplumsal muhalefet örgütlü olamadığı için, daha doğru bir deyişle ülkenin siyasal yapısı böyle bir örgütlenmeye müsaade etmediği için, kendini hissettiremiyordu. Ne var ki, savaş sonunda gelişmeler güdümlü -ve belki bir anlamda yapay- bir örgütlenme fırsatı ortaya çıktığı zaman, toplumsal muhalefet potansiyelinden yararlanmasını bilmiştir.¹⁰

CHP, 1923'ten itibaren, 20 yıl boyunca, tepeden devrimci değişimler dayatmıştı. Bu değişimler, ölü bir imparatorluğu canlı bir ulus devlete dönüştürmek açısından önemli görülmüştü; fakat bunlar sıradan halkın yaşamında hiçbir önemli iyileşmeye yol açmamış ve onları Kemalist rejimden yabancılaştırmıştı. Yol açtığı bütün maddi ve fiziksel sıkıntılarıyla 1946 yılında, altı yıllık teyakkuz durumundan önce yeterince ciddi olan yabancılaşma, artık kırılma noktasına kadar gerilmişti. Büyüyen ve artık ses veren muhalefet, bunun bir tezahürüydü.¹¹

Demokrat Parti, işte böyle bir ortam içinde doğmuş ve 1946 seçimlerinden sonra siyasetteki ağırlığını daha fazla hissettirmiştir. Bu dönemde basına yönelik ciddi bir sansür uygulanmakta, basın adeta hükümetin ve bürokrasinin temsilcisi gibi davranmaktadır. Muhalefet çalışmaları, çok partililik ve demokrasi çabaları ise ciddiye bile alınmamaktadır.

Tek partinin tek sesi karikatüre hakimdir. Parti çalışmaları akıntıya kürek çekmek olarak nitelendirilir (Necmi Rıza Ayça, Şaka

¹⁰ Tefik Çandar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitapevi, Ankara, 1999, S.389

¹¹ Feroz Ahmet, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Çev: Ahmet Fethi, Hil yayın, İstanbul, 1996

Dergisi 14 Mayıs 1946); muhalefet de demokrasinin gereği değil, sadece gelip geçici modadır bazı karikatürcülere göre (Necmi Rıza Ayça, Şaka Dergisi 1946). Elbette birkaç örnekle genelleme yapmak çok doğru olmayabilir ama bunun aksini gösterecek örnekleri bulmak da çok zordur. Dönemin mizahı son derece statükocu ve devletçidir.

Marko Paşa Gazetesi:

Marko Paşa'nın karikatür tarihimizde çok özel bir yeri vardır. Yıllardır mizahın o keskin tarafını adeta kış uykusuna yatıran, yeni kurulan Cumhuriyetin bekası için, siyasi otoriteye karşı eleştirilerini dile getirmeyen veya getiremeyen mizahçıların bir anlamda patlamasıdır Marko Paşa Hareketi. Recep adlı bir işçinin adını koyduğu Marko Paşa gazetesi 12, mizah dünyamızda uzun süre adından söz ettirecek yayınına Sabahattin Ali'nin tam bağımsızlıktan söz eden anti Amerikan nitelikteki bir önsözü ile başlamıştır. Sabahatin Ali, başka bir başyazısında yazısında da benzer noktalara değinmektedir:

“Biz istiyoruz ki, bu memlekette yapılan her iş, üç beş kişinin çıkarlarına değil, bu toprakları dolduran milyonların yararına olsun. Herhangi bir karar alınırken, İzmir'deki ortak tüccar, İstanbul'daki ahabap milyoner değil, bu kararların altında beli bükülen, çoluk çocuk inleyen yığınlar göz önünde tutulsun.

Biz istiyoruz ki, bu topraklar üzerindeki insanlar, kafalarında taşıdıkları fikirlerden dolayı değil, bu yurdun ve bu

12 Tan Oral, agy.

halkın yararına yahut zararına yaptıkları işlerden hesap versinler. Bu iş incelenirken, koltuğuna ısınmış beş on hazır yiyicinin menfaati, keyfi değil, milletin hayrı düşünölsün. Ve insanları sahiden insan eden o en büyük nimet: Hürriyet, riyakar ağızlarda 'Adam avlama yemi' olarak kullanılmasın.

Biz istiyoruz ki, şu topraklar ve onun üzerined yaşayan insanlar, hiç bir yabancı devletin oyuncağı olmasın. Bir karşı toprağımıza , bir tek vatandaşımıza bile göz dikilmesin." 13

Gazete sosyalist bir kimlikle yayınına başlamıştır. Sabahattin Ali ile Aziz Nesin'in kurduğı mizah gazetesinin diğeri çalışanları Rifat Ilgaz ve Mim Uykusuz'dur. Mim Uykusuz gazetesinin tek karikatüristidir; her sayıda 2-3 karikatür çizen Uykusuz aynı zamanda Gazetenin diğeri yazarlarının yazılarına vinyet yapmaktadır.

Gazete bazı CHP'li Politikacıları yolsuzluk yaptıkları ve sefahat içinde yüzüp, halkı yoksul bıraktıkları için, bürokrasiyi de hantal ve halkın ihtiyaçların görmemezlikten geldiğı için çok ağır bir dille eleştirmektedir. Aynı zamanda Amerikanlaşma hareketleri, karaborsacılar ve harp zenginleri de Marko Paşa'nın gözünden kaçmamıştır. Tek Parti ve CHP yöneticilerinin "biz ne dersek onu yapın, düşünmeyin, sağa sola bakmayın, size ve devlete ne lazımsa biz bunu sizden iyi biliriz, sizden iyi yaparız" yaklaşımlarına mizah cephesinden ilk ciddi karşı çıkıştır Marko Paşa hareketi.

Kısacası halkın yanında halk için çıkan bir gazeteydi Marko Paşa; bunun karşılığı olarak o zamanlar için çok büyük bir satış

13 Sabahattin Ali, "Biz Ne İstiyoruz", *Markopaşa Gazetesi*, Yıl:1, Sayı:10, 1947

olan 60 bin dolaylarında bir tiraja yükselmiştir. Halk ve aydınlar mizah sayesinde sessiz bir tepkiye ortak olmuşlardır.

Bu dönemde CHP'nin yanında yer alan ve demokratikleşme hareketlerine alaycı ve iktidar ekseninde bakan diğer mizah dergilerinin satışları düşmüştür. Bu dergiler belediye sorunlarına, kadın-erkek ilişkilerine, dünya mizahından çeşitli örneklere, gündelik sorunlara geniş ölçüde yer verirken iktidara ve sisteme yönelik ciddi bir eleştiri getirmekten uzak bir tavır sergilemektedir.

Bu dönemin önemli mizah dergilerinden, iktidarı tutmayı değişmez teknik sayan Akbaba 1949 yılında batmıştır. Yusuf Ziya Ortaç, bu batışı "Biz Demokrat Parti'ye vurdukça, millet bize vurdu"¹⁴ diyerek yorumlamıştır. Çünkü, mizahın iktidarın karşıtlığıyla var olabilirdi, iktidar yandaşlığıyla değil.

Sık sık kapanan ve durmadan ad değiştiren (Malum Paşa, Bizim Marko Paşa gibi) bu mizah hareketi, Türkiye'de siyasal iktidara karşı ilk gerçek muhalefeti işaret eder. 1945 ile 1950 yılları arasında gazetenin çalışanları defalarca hapse girip çıkmış, Marko Paşa'nın yayınları Meclis'te büyük tartışmalara yol açmıştır.

Markopaşa'nın daha üçüncü sayısında sahibi Sabahattin Ali ve başlıca yazarı Aziz Nesin tutuklanmıştır. Bundan sonra tutuklamalar sürmüştür, Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Mim Uykusuzu, Rifat Ilgaz, gazetede çıkan yazı ve karikatürlerinden ötürü tutuklanmışlardır. Markopaşa'nın siyasal mizahını etkisi öylesine büyük olmuştu ki, daha ikinci sayısı yayınlanır yayınlanmaz, Büyük

14 F. Öngören, *age.*, S.1437

Millet Meclisi'nde iktidar partisinin önemli bir konusu haline getirilmiştir. Altışar ay uzatılarak altıbuçuk yıl sürmüş olan sıkıyönetimi, İkinci Dünya Savaşı'nın sona erişinden bir yıl sonra yine bir altı ay daha uzatmak isteyen iktidar, daha ikinci sayısı yeni çıkmış olan Markopaşa gazetesini gerekçe olarak ileri sürmüştür. ¹⁵

Sabahattin Ali'nin öldürülmesinden sonra Marko Paşa olağan bir mizah gazetesine dönüşmüştür. Bu arada Rifat Ilgaz ve Aziz Nesin hapishaneye abone olmuşlardır. Tek partiden çok partili demokratik hayata geçiş için verdiği mücadele ile, Markopaşa hareketi, demokrasiye inanan mizahçıların, karikatürcülerin yüzakıdır. ¹⁶

Marko Paşa çok partili düzen uğruna klasik bir demokrasi mücadelesi vermiş ve seçimler yapıp Demokrat Parti iktidar olunca görevini yapmış olmanın rahatlığıyla sessiz sedasız kapanmıştır.

Mizah yazıları ve şiirleriyle geleneksel hiciv edebiyatı türünde örnekler veren gazetede Mim Uykusuz dönemine göre son derece modern ve özgün karikatürler çizmiştir. Uykusuz'un çizgileri sadece biçim açısından değil, içerik olarak da gelenekten farklı, modern öğeleri bünyesinde barındırmaktadır.

Tek Parti döneminden çoğulcu demokrasiye geçme mücadelesi içinde çizilmiştir onun karikatürleri. Bu çizgilerde

¹⁵ Marko Paşa ile ilgili yapılan meclis görüşmeleri için; Aziz Nesin'in " Cumhuriyet Döneminde Gülmeceye Baskı: MARKOPAŞA ÖRNEĞİ" isimli yazısına bakınız. "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi" , İletişim Yayınları, İstanbul , 1983, c.6, s. 1435

¹⁶ Ferit Öngören, *age.*, S.1438

toplumsal ve sınıfsal boyut, bilinçle vurgulanır, ödün vermeksizin yinelenir durur.¹⁷

Mim Uykusuz, 1946-1949 yılları arasında çizdiklerini bir albümde toplamış ve baş tarafına geçerliliği bugün için de sözkonusu olan son derece ilginç bir önsöz ekleyerek "halkla bağlarını koparıp, işi tıklarında gidenlerin emrine girmiş olan"... karikatürcülerden hesap sormuştur:

"Karikatürün yalnız güldürme, sırtıma sanatı olduğunu iddia eden üstadlarımız var. Onlar, radyolarda, gazetelerde, fırsat buldukça bu iddialarını ilan ediyorlar. Şüphesiz üstadlarımız da haklıdır. Halkla olan bağlarını koparıp işi tıklarında gidenlerin emrine girmiş olandan, başka ne beklenir? İleride memleketimizdeki karikatür sanatı hakkında herhangi bir araştırma yapacak olanlar, karikatür diye birkaç kadın bacağı ve hemen şöylece örtülüvermiş bir çift kadın memesinden başka şey bulamayacaklar.Sözümüz şu ki, sanat şehevi hislerin tahrikçisi olmamalı, halka hitap etmeli, onun emrine girmelidir."¹⁸

Dönemin karikatür dergilerinin kapaklarında Mim Uykusuz'un belirttiği gibi, cinsellikleri ön plana çıkartılmış kadın çizimleri çok fazladır. Bazı karikatürcüler muhalefet etmek yerine, hem riske girmemekte hem de seslendikleri alt-düzey kitlenin isteklerine göre eserlerini üretmekteydiler. Bu bilinen ve bir süre sonra da karikatürün tıkanmasına neden olan yollardan biridir..

¹⁷ Tan Oral, "Mim Uykusuz Ardında Saygın Bir Ad Birakarak Göçtü", **Yaza Çize**, İris yayınevi, İstanbul, 1998, S.293

¹⁸ Tan Oral, a.g.y.

Sonuç:

1870 yılından günümüze değin süren karikatür geleneğimizde Marko Paşa özellikle bütün mizah dergilerinin, korkup, kenara çekildiği, çok zor bir dönemde, keskin bir mizahla otoriteye karşı direnmiştir. Markopaşa, zaten bitmiş, bitmek zorunda olan bir dönemde, "kral çıplak!" diyerek, bir anlamda toplumsal muhalefetin öncülüğünü yapmıştır.

Mizah özellikle muhalefet işlevi ile, toplumsal organizmanın daha sağlıklı işlemesine yol açar. Gülme, kendi çapında toplumsal yaşamı düzenleyen önemli bir güçtür. Ayağına basılan kimsenin, haksızlığa uğrayan kişinin verdiği tepkidir; sebepsiz değildir. Toplumun, baskılara verdiği karşılıktır. Bu yüzden otoriter toplumlarda mizaha daha çok gereksinim duyulmaktadır.

Henry Bergson da gülmenin gündelik hayattaki ıslah ediciliğiyle ilgili olarak şöyle yazmaktadır:

"Gülme, her şeyden önce , bir düzeltme, bir ıslaktır. Utandırmak için vücut olması itibarıyla da kendine gülünen kimse üzerinde acı bir tesir bırakması gerektir. Cemiyet, kendisine gösterilen laubaliliklerin öcünü gülmekle alır. Eğer gülme sempati ve iyilik duygularıyla yüklü olursa istediği terbiyeyi veremez"¹⁹

Bu yüzden gülme iktidar nezdinde rahatsızlık yaratmakta, sansürlenmekte, kısıtlanmakta ve yasaklanmaktadır. Bu engellemelerin olduğu yerde halkın direnişi ve muhalefeti başlamaktadır. Muhalefettir, çünkü mevcut olanı tahrif eder, alaya alıp onun monolojik dilini görelileştirir; direniştir, çünkü tüm

¹⁹ Bergson, *Gülme*, Çev: Mustafa Şekip Tunç, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.126

toplumsal ayrıcalıklara, dokunulmazlık iddialarına, normlara ve yasaklara karşı bir yanıt verir. Gülmenin ve mizahın yaptığı, haksızlık ve baskıyı görünür kılarak dillendirilmesine imkan tanınmasıdır.²⁰

Sonuçta, Marko Paşa gazetesinin ileri sürdüğü fikirler, şematik, slogan düzeyinde, çözüm üretemeyen, zaman zaman yanlış ve haksız olmuş olabilir; hatta savundukları Demokrat Parti yönetiminin CHP'lileri aratmayan olumsuz icraatları olmuş olabilir. Fakat bu durum Marko Paşa'nın önemini azaltmaz. Çünkü:

1. İktidara karşı uzun süren bir susukunluk ve korkaklık dönemini sona erdirmiştir.
2. Mizahı bir mücadele aracı olarak kullanmıştır.
3. Çoğulculuğu ve demokrasiyi desteklemiştir.
4. Kendi menfaatleri için iktidarla uzlaşmaya girmemiş, hatta muhalifliği yüzden ciddi ölçüde zarar görmüştür.
5. Karikatürü bir halk sanatı olarak kabul edersek, Marko Paşa daima halkın yanında yer alan toplumsal içerikli, "toplumsal gerçekçi" bir yayın yapmıştır.
6. Özellikle Mim Uykusuz, karikatürde daha yürekli ve gözükara bir dönemin başlangıç noktasını belirleyen isim olmuştur.

Tüm bu verilerin ışığı altında, bugün iktidarla çatışmaya giren her mizahçı Marko Paşa gazetesini hatırlamalı ve onun çok zor koşullarda mizahı bir silah gibi kullanarak yaptığı mücadelesine saygı duymalıdır. Aynı fikirde olmasa bile...

20 Levent Cantek, **Bastınlanın Kahkaha Olarak Dönüşü**, İletişim Dergisi, Ankara, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını, Kış 1999, Sayı:1, s.19 s.18